

2. Гаврилюк Н. Тарас Шевченко крізь призму поетичної інтерпретації. *Шевченкознавчі студії*. 2008. Вип. 11. С. 122–128.
3. Гнатюк М. Поетична шевченкіана Володимира Самійленка. *Шевченкознавчі студії*. 2014. Вип. 17. С. 178–188.
4. Самійленко В. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади. Київ : Наукова думка, 1990. 608 с.
5. Тулуб О. Матеріяли до життєпису Володимира Самійленка. *За сто літ. Матеріяли з громадського й літературного життя України ХІХ і початків ХХ століття* / за ред. акад. М. С. Грушевського. Харків; Київ : Державне видавництво України, 1928. Кн. 3. С. 295–314.
6. Ушкалов Л. Скворода та інші: Причинки до історії української літератури. Київ : Факт, 552 с.
7. Франко І. Володимир Самійленко. Проба характеристики. *Зібрання творів: У 50 т.* Київ : Наукова думка, 1982. Т. 37. С. 193–204.

Ткачук Олександр,
кандидат філологічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
tkmsasha@gmail.com

ДИСКУРС НАСИЛЬСТВА В ПОЕМІ Т. ШЕВЧЕНКА «ГАЙДАМАКИ»

Обговорення метафори або дискурсу насильства в українській літературі однією з перших розпочала Соломія Павличко, в тому числі, як тему помсти в романтизмі [5]. Питання насильства перебуває в колі уваги сучасної критики в різних аспектах, починаючи від аналізу механізмів колоніального поневолення до природи спротиву владі. Про те, що це явище багатоаспектне свідчить заувага Е.Саїда, що повернення до культури й традиції поневоленої нації стає джерелом войовничості, «націоналістичного фундаменталізму» [6, с. 13-14].

Чи не найяскравішим прикладом амбівалентності дискурсу насильства в українській літературі виступає поема Т. Шевченка «Гайдамаки». Вже

сучасники зазначали негативну сторону змалювання жорстокості гайдаків у творі: П. Куліш у листі називає її «кривавою різаниною». Відомі негативні оцінки «Гайдаків» М. Драгоманова, який не побачив у гайдаччині прогресивного руху. Варто й згадати протилежну тенденцію радянського літературознавства, яке канонізувало революційний пафос, оспівування повсталого народу в поемі. Ідеологічно спрощеним у цьому випадку було трактування вчинку Гонти. Останній виступає смисловим центром інтерпретацій дискурсу насильства у творі.

Це своєрідна по-романтичному символічна подія, яка тільки самим фактом вбивства дітей пов'язана з першоджерелом – романом М. Чайковського, у Шевченка набуває архетипного значення. Негативну інтерпретацію цієї сцени запропонувала Оксана Забужко, яка побачила в ній «символ безмайбутності» – переривання міжпоколіннєвого зв'язку. Зло породжує зло, народна помста запускає порочне коло, яке в підсумку призводить до трагедії Гонти. Це ситуація безвиході, адже народ залишається без власних дітей. Це символ зупиненого історичного часу, вважає дослідниця [4, с. 150].

На символічний вимір дітовбивства звернув увагу й Г. Грабович, який розмірковує про насильство в поемі в контексті біблійного дискурсу. Початок повстання на свято Маковея перегукується з повстанням Макавеїв, в юдейській традиції. Ще один зв'язок зі Старим Завітом дослідник пов'язує з херемом як колективним знищенням ворога, тобто Богом схваленої розплати [3, с. 268]. Кульмінація твору, вбивство дітей, також має зв'язок з ідеєю жертвопринесення. Першоосновою в християнській традиції цієї концепції є історія про Авраама й його сина Ісаака. Г. Грабович вслід за Гейманом виділяє чотири аспекти сакральної жертви як явища – це акт парадоксального заперечення, мучеництво за віру, ритуальність, актуальність і в сучасному [3, с. 275-276]. Попри відмінність між біблійним інтертекстом, сцена у «Гайдмаках» має ознаки ритуального дійства. Однак ключовим в інтерпретації є те, що «вбивство дітей стає засобом проектування архетипних і базисних цінностей – цілого колективу» [3, с. 292]. Відтак, на думку дослідника, постає проблема ідентифікації цих

цінностей. Цікаво, що найбільш близька до такого символічного прочитання була інтерпретація Л. Білецького, який побачив, тему покути і мучеництва Гонти [1, с. 248]. Однак у такому підході Грабович побачив політичний екстремізм (чи фундаменталізм, чим суголосний з думкою Е. Саїда). Застереження, проти патріотичної візії Білецького послаблюється, коли дослідник припускає, що «жертвоприношення дітей мабуть, є метафорою суцільної суспільної дисципліни, що її вимагає Нація, Доля, Ідея тощо» [3, с. 297].

Однак, архетип жертвопринесення в сучасній психологічній інтерпретації пов'язується з необхідністю переосмислення стереотипів поведінки. Майбутнє, яке невідоме, потребує створити нові моделі розвитку, адже прихильність до невідповідної моделі поведінки не дозволить адаптуватися до нових викликів: «те, що найбільше люблять, має бути знищене – принесено в жертву – для того, щоб проявився позитивний аспект невідомого» [8, с. 172]. Може виявитися, що те, що застаріле й невідповідне майбутньому успіху є тим, до чого найбільш прив'язана особистість, тобто необхідно пожертвувати тим, що любиш. Жертвопринесення Богові є втіленням цієї ідеї – тому це і є акт самозаперечення, знищення чогось цінного у перспективі покращити життя. Тому акт довіри Авраама Богові, готовність пожертвувати найціннішим, робить з нього прабатька народів. Таке метафоричне трактування пояснює, чому Гонта апелює, що діти гинуть за Україну, адже вона буде в майбутньому. *«Сини мої, Сини мої! На ту Україну / Дивіться: Ви за неї / Й за неї гину»*. Звідси й відсутність у Гонти покаяння за вчинене вбивство. Діти Гонти витупають втіленням неприйнятної поведінки для розвитку нації, про що говорив Л. Білецький, трактуючи трагічну подію як покуту Гонти за попереднє зло [1, с. 248].

За Арістотелем, Гонта виступає втіленням моделі трагічного героя: благородного героя, який через помилку зазнає невдачі й це викликає в нас жаль чи страх. Однак в поемі є герой, який брав участь у насильстві і не загинув – Ярема Галайда. На початку поеми показано важке становище «сироти убогого» у сцені життя у Лейби, однак герой *«не клене долі, / людей не займа»*. Тобто йому чуже почуття ресентименту, натомість необхідно самому долю придбати.

Це усвідомлення необхідності діяти, а не змиритися з обставинами. Важливим, що мотивацією для «сироти багатого» є кохана Оксана. Ще перед нападом конфедератів Ярема знає, що він піде в гайдаки, де або загине, або здобуде «срібло-злото» і буде панувати. Тобто збройна боротьба дозволить йому здолати соціальне й національне поневолення. Зазначимо, що суспільна думка XVII ст. стверджувала право людини захистити себе, якщо права порушуються, то народ має право скинути владу (наприклад, ідеї Джона Лока). Наратор прямо зазначає, що козаки шляхту покарали *«за те, що не вмiли в добрi панувати»* [7, с. 158].

Здобувши бажане Ярема почувається нещасливим: *«В черво́нім жу́пані, / У золоті, слава є, / Та нема Оксани»*. З одного боку, втрата коханої мотивує його жорстокість, водночас герой поєднує в собі особисте й громадське начала. Тому він часом зображується поза пекельним бенкетом, але, коли Оксана визволена, він її залишає, щоб повернутися до гайдаків. У епілозі поеми цитована пісня *«А в нашого Галайди хата на помості»*, можна погодитися з М. Гнатюком, є свідченням щасливої долі Яреми [2, с. 67]. Це засвідчує, що Ярема вирвався з порочного кола насильства як помсти.

Ще одним аспектом дискурсу насильства в «Гайдамаках» є позиція ліричного автора. Зазначимо, що експліцитний характер наратора та зовнішня фокалізація у розповіді вказує, на інтенцію автора, за словами Е. Саїда, створити *«погляд без особливих історичних привілеїв для однієї з сторін»* [6, с. 67]. Це пояснює відсутність ідеалізації гайдаків, використання преромантичної традиції готичної літератури жахів, аж до гротеску, використання історичного контексту, мотиву часової дистанції до подій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький Л. Тарас Шевченко «Кобзар» т. 1. Вінніпег: Видавнича Спілка «Тризуб», 1952. 375 с.
2. Гнатюк М. Поема Шевченка «Гайдаки». Київ: В-во художньої літератури, 1963. 172 с.
3. Грабович Г. Шевченкові «Гайдаки»: Поема і критика. Київ: Критика, 2013. 360 с.

4. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. Київ: Комора, 2017. С. 304.
5. Павличко С. Насильство як метафора (Дискурс насильства в українській літературі). *Теорія літератури*. Київ: Основи, 2002. С. 589-595.
6. Саїд Е. Культура й імперіалізм. Київ: Критика, 2007. 608 с.
7. Шевченко Т. Повне збір. творів: У 12 т. Т.1. Поезія 1837-1847. Київ: Наукова думка, 2001. 784 с.
8. Peterson, Jordan B. Maps of meaning. The architecture of belief. New York: Routledge. 1999. 607 p.

*Шевченко Тетяна,
доктор філологічних наук, професор,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
shtn75@ukr.net*

«МІЙ ШЕВЧЕНКО» Є. КОНОНЕНКО У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ЕСЕЇСТИКИ

Есеїстичні твори, у яких осмислюється постать відомого митця минулого і сучасності, як його бачить, усвідомлює і відчуває автор, привертають особливу увагу читачів і критиків. Особливо місце тут відведено митцям, котрі стали українськими класиками. В якості прикладів таких творів варто згадати есей «Моя Леся Українка» Ніли Зборовської, «Моя Шевченківська енциклопедія: із досвіду самопізнання» Леоніда Ушкалова, «Шевченків міф України: спроба філософського аналізу» Оксани Забужко тощо.

Есей «Мій Шевченко» Євгенії Кононенко, що увійшов до колективної збірки «Мій Шевченко» (М. Гримич, Л. Дереш, А. Курков, Є. Кононенко, Ю. Макаров) є спробою особистої реставрації Кобзаря крізь призму його творів – прочитаних, осмислених, систематизованих у авторському контексті. «Княжна» і «Відьма», «Причинна і «Хустина», «І мертвим, і живим» і «Москалева криниця» – ось далеко не повний перелік творів, крізь призму яких проглядає Шевченко в уяві авторки. Вона пише: «Для мене Тарас Шевченко –